

Bogdan Snoch

Początki działalności ZNP w Województwie Śląsko-Dąbrowskim (1945-1947)

Tereny wchodzące w skład Województwa Śląsko-Dąbrowskiego¹ zostały wyzwolone w okresie od stycznia do maja 1945 roku. Na teren województwa (zwłaszcza na teren Śląska Opolskiego) napłynęły tysiące osadników z województw centralnych, repatriantów spoza linii Curzona oraz reemigrantów z Zachodu. Przed władzami administracyjnymi, oświatowymi i odradzającym się Związkiem Nauczycielstwa Polskiego stanął problem uruchomienia i odbudowy szkolnictwa oraz zapewnienia kadry pedagogicznej powstającym placówkom szkolnym. Niezbędne było stworzenie podejmującym pracę nauczycielom znośnych warunków pracy i zapewnienie im względnych warunków socjalnych. W tym pierwszym, trudnym okresie powojennym wydatnie przyczyniał się do tego reaktywowany Związek Nauczycielstwa Polskiego.

Przed organizującym się od nowa ZNP stanęły poważne trudności i wyrosły nowe zadania, które należało rozwiązać. Nawiązywanie do wzorów i pojęć z okresu międzywojennego, podtrzymywanie neutralności politycznej okazało się nierealne w nowej rzeczywistości powojennej, co prowadziło do dyskusji wewnątrzwiązkowych i nie zawsze trafnej oceny sytuacji politycznej.²

Tymczasem w Polsce w sposób radykalny zmieniały się stosunki społeczno-gospodarcze i polityczne. Kształtowały się nowe warunki odbudowy a później dalszego rozwoju kraju, które musiały siłą rzeczy pociągnąć za sobą zmiany w dziedzinie oświaty. W zmieniającej się sytuacji musiała ukształtować się również nowa funkcja Związku Nauczycielstwa Polskiego, który stał się jedynym reprezentantem interesów nauczycielskich. Dawne organizacje nauczycielskie - Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich oraz Chrześcijańskie Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Powszechnych - nie

¹ Nazwa taka została wprowadzona uchwałą Rady Ministrów z dnia 26.02.1945 (Dz.U. KOS 1945, nr I, poz 4). Było to jedno z największych województw w kraju, zurbanizowane, uprzemysłowione, rolnicze i niejednolite pod względem pochodzenia ludności. Stąd też ograniczam się tylko do ważniejszych problemów związanych z działalnością ZNP na tym terenie.

² 50 lat Związku Nauczycielskiego w woj. katowickim 1922–1972 (pod red. S. Kędryny), Katowice 1972, s. 133. Z książki tej zacerpnąłem wiele materiału do działalności ZNP na Śląsku.

podjęły swej działalności. Ogół nauczycieli w zasadzie skupiał się w szeregach Związku Nauczycielstwa Polskiego. Było to niewątpliwie następstwem faktu, że w okresie okupacji ZNP zorganizował TON, zbudował w Generalnym Gubernatorstwie tajny pion organizacyjny a ogół nauczycieli miał tę świadomość, że pracując w tajnym nauczaniu działał z ramienia związku nauczycielskiego a zarazem z ramienia tajnej polskiej władzy państwowej. Świadomość tę pogłębiał fakt, że Dyrektorem Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu był przedstawiciel Zarządu Głównego ZNP Wojciech Wycech, który po wyzwoleniu i utworzeniu Rządu Jedności Narodowej piastował godność ministra oświaty.

Odradzający się na Górnym Śląsku Związek Nauczycielstwa Polskiego wszedł w porozumienie z Okręgową Komisją Związków Zawodowych i w marcu 1945 r. rozpoczął działalność w ramach polityki jednolitego frontu związków zawodowych. Prezes Zarządu Okręgu ZNP w Katowicach w maju 1945 r. wszedł do Prezydium OKZZ i pełnił tę funkcję do 1952 roku.

Zarząd Okręgu ZNP w Katowicach ukształtował się jeszcze w Krakowie. Tutaj po wyzwoleniu miasta, 6 lutego 1945 roku dokonano wyboru Tymczasowego Zarządu Okręgu Śląskiego ZNP, w skład którego weszli: Józef Syska (prezes), Marian Ludera (wiceprezes), Stanisław Jędrzejek (sekretarz) i kilku członków.³ Tymczasowy Zarząd korzystając z obecności w Krakowie ministra oświaty Stanisława Skrzyszewskiego wyłonił delegację w składzie Józef Syska i Marian Ludera, która udała się na spotkanie z ministrem oświaty. Rozmowa z szefem resortu oświaty stworzyła grunt do rozpoczęcia pracy na Górnym Śląsku. Wkrótce potem Zarząd Okręgu wydelegował do Katowic Mariana Luderę (16 lutego), aby przygotował warunki do powrotu władz okręgowych. W dwa tygodnie później zjawili się w Katowicach pozostali członkowie zarządu.

Tymczasem w Katowicach powstał Wydział Oświaty Urzędu Wojewódzkiego, który decyzją Ministerstwa Oświaty w dniu 13 lutego 1945 roku został przekształcony w Kuratorium Okręgu Szkolnego, na czele którego stanął Jan Smoleń.⁴ Utworzenie KOS umożliwiło wspólne działanie Zarządu Okręgu ZNP i władz administracji szkolnej II instancji w zapewnieniu kadry pedagogicznej szkołom otwieranym na terenie rozległego obszarem Woj. Śląsko-Dąbrowskiego.⁵

Równocześnie odradzały się i tworzyły terenowe zarządy Związku Nauczycielstwa Polskiego, szczególnie w powiatach dawnego woj. śląskiego oraz w przyłączonych powiatach - będzińskim i zawierciańskim - z dawnego woj. kieleckiego, np. w Lublińcu w połowie lutego 1945 roku dawni członkowie wznowili działalność ZNP. Obowiązki prezesa Zarządu Powiatowego ZNP objął Piotr Gasztych, który tę funkcję pełnił

³ Wspomnienia M. Ludery i S. Jędrzejka (wg 50 lat związku... op.cit.).

⁴ Dz.U.KOS 1945, nr 1, poz. 2, nr 3, s. 2.

⁵ Komunikaty zawarte z Dz. KOS 1945, nr 1, poz. 33, 34, 35.

również przed 1 września 1939 roku.⁶ W tym czasie zaczęły reaktywować swą działalność Zarządy Powiatowe ZNP także w powiecie tarnogórskim, pszczyńskim, rybnickim, cieszyńskim, bielskim i katowickim jak również w powiatach grodzkich - Katowice i Chorzów. Na przełomie marca - kwietnia 1945 roku zaczęły się tworzyć Zarządy Powiatowe ZNP w prawobrzeżnych powiatach Śląska Opolskiego, a w drugiej połowie 1945 roku w powiatach lewobrzeżnych, w miarę napływu polskich osadników, tworzenia się administracji szkolnej i otwierania szkół polskich.

Jednolity ZNP powstawał w trudnych warunkach okresu powojennego i w atmosferze napięcia politycznego. Wywierało to dość duży wpływ na kształtowanie się oblicza ideowego i dalszego kierunku działania organizacji związkowej. W związku z tym przedstawiciele ZNP spotykali się z zarzutami bierności i odsuwania na dalszy plan współczesnej problematyki politycznej.

3 marca 1945 roku odbył się I zjazd nauczycielstwa śląskiego, w którym wzięło udział 1200 delegatów. Na zjazd przybyli: woj. śląski gen. A. Zawadzki, min. oświaty Stanisław Skrzyszewski, kurator Jan Smoleń oraz przedstawiciele CRZZ, OKZZ, PPR, PPS i SD. W swym wystąpieniu wojewoda oświadczył; "ja osobiście nie przepuszczam żadnej okazji, żadnego spotkania, żadnej konferencji z przedstawicielami władz miejscowych, organizacji społecznych i politycznych, żeby nie interweniować w sprawie lepszych warunków bytowych nauczycieli".⁷ W dalszej części wystąpienia wojewoda apelował do przedstawicieli środowisk nauczycielskich i ogniw związkowych, aby nie zważając na trudności dnia codziennego i wszelkie uprzedzenia, stanęły na wysokości zadania w postawionych kwestiach oświaty. Gen. Zawadzki położył nacisk na integrację Śląska Opolskiego z resztą ziem polskich.

Po utworzeniu Rządu Jedności Narodowej 28.06.1945 r. wicepremier Stanisław Mikołajczyk złożył wizytę w ZG ZNP i odbył rozmowę z jego kierownikiem. Po utworzeniu PSL działacze związkowi - członkowie SL w większości zgłosili akces do nowego stronnictwa. Atmosfera walki politycznej wpłynęła na przebieg konferencji i zjazdów związkowych. Trudna sytuacja materialna nauczycieli i inne trudności wywołały podniecenie nastrojów niezadowolenia. Ponieważ nauczyciele byli zrzeszeni w Związku Nauczycielstwa Polskiego, a wielu z nich należało do PSL, które było w opozycji do PPR, a zatem byli uznawani za przeciwników przemian społecznych. W związku z tym dochodziło do aresztowań wśród nauczycieli. PPR rozpoczęła walkę o wpływy w ZNP. Chociaż trudne sprawy przedstawiła delegacja ZNP prezydentowi B. Bierutowi, ale nie miało to wpływu na ogólną sytuację.

⁶ Nauczyciele ziemi lublinieckiej w służbie polskiej oświacie, Katowice 1979; również relacja J. Olśzówki, związanego w tych latach ze ZNP w pow. lublinieckim.

⁷ "Dziennik Zachodni" z 4.06.1945 r. Należy tu podkreślić, że nauczycielstwo wyrażało czynne poparcie dla państwa, mimo że pracowało w niezmiernie trudnych warunkach.

Wzrost zainteresowania PPR sytuacją nauczycieli sygnalizował okólnik KC PPR (wrzesień 1945) skierowany do wszystkich komitetów partii. Zalecał on przygotować nauczycieli członków PPR do wyboru delegatów na zjazd ZNP i nastawić ich na problemy bytowe i krytykę prezesów za słabą działalność w tym zakresie.⁸ PPR rozpoczęło walkę o wpływ w środowisku nauczycielskim.

Przed zjazdem okręgu śląsko-dąbrowskiego odbyła się kampania zebrań nauczycieli PPR-owców. Nawiązano współpracę z PPS, SL i SD.⁹ Wobec czego w październiku 1945 zebrał się zjazd wojewódzki w Katowicach, który dokonał wyboru delegatów na zjazd ogólnopolski nauczycielstwa polskiego. Na zjeździe w burzliwej dyskusji przedstawiciele środowisk nauczycielskich narzekali na ciężkie warunki socjalne (uposażenie, zaopatrzenie, mieszkania itp.) i wysuwali postulat apolityczności ZNP.¹⁰

Na posiedzeniu ZG ZNP (21-24.11.) w przededniu zjazdu Delegatów przeważały głosy nieprzychylnie polityce PPR i PPS. Kwestionowano zasadność zarzutów wysuwanych przez PPR "gdyż we wszystkich przypadkach są kłamstwem i oszustwem. Związkowi zarzuca się reakcyjność (...) a prasa śląska z ostatnich dni podaje, że ZNP przez zagraniczne związki uważany jest za pioniera demokracji, gdy tymczasem kraj wmawia w nas reakcję". Było to spowodowane tym, że prezes Maj należał do PSL.¹¹ Poza tym trwał spór o przynależność do ZNP pracowników administracji szkolnej. Wreszcie ZG zgodził się na zrzeczenie "W swych szeregach wszystkich pracowników administracji szkolnej".¹² W takiej sytuacji został zwołany Zjazd Delegatów ZNP w Bytomiu (24-28.11.1945) Zjazd zaszczylił swą obecnością Prezydent B. Bierut, minister oświaty Czesław Wycech, minister spraw zagranicznych Wincenty Rzymowski, przedstawiciel CRZZ Kazimierz Rusinek oraz przedstawiciele lokalnych władz administracyjnych i oświatowych. Na zjeździe dominowały trudna sytuacja szkolnictwa oraz sprawy materialne nauczycieli. Nie doszło na nim do wymiany deklaracji: ze strony ZNP, że popiera bez zastrzeżeń władzę ludową, ze strony władzy, że podejmie konkretne działania dla poprawy sytuacji materialnej nauczycieli i szkół.¹³

Na zjeździe K. Maj bronił zasady "apolityczności" ZNP i protestował przeciw ingerencji czynników politycznych w sprawy oświaty. W. Hoszowska stwierdzała, że "budżet Min. Oświaty jest najmniejszy ze wszystkich budżetów w historii wynoszący 13%, czyli niższy do budżetu sanacji, kiedy wynosił 18%. Efektywna wartość pensji

⁸ AZHP, KC PPR 295/XVII-50. Okólnik KC PPR z września 1945.

⁹ Z. Ziętek, Zjazd bytomski 25-29 XI 1945. Przygotowanie - przebieg - następstwa. (w:) "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1987, nr 1, s.12-13.

¹⁰ M. Walczak., ZNP wczoraj i dziś, Warszawa 1968, s. 48; Dz.U.KOS 1945 nr 7, poz. 319.

¹¹ Protokół posiedzenia ZG ZNP 21-24.11.1945 r., cyt. za J. Ziętek, Zjazd bytomski... (op. cit.)

¹² Kalendarz Nauczycielski 1980/81, s. 158.

¹³ "Głos Nauczycielski" nr 16 z 1946 r.

nauczyciela wynosi obecnie 6 zł w przeliczeniu na ceny przedwojenne".¹⁴ Proponowano utworzenie funduszu zapomogowego dla rodzin po aresztowanych nauczycielach. "Bardzo głośno oklaskiwano depeszę Mikołajczyka" natomiast podczas odczytywania depeszy min. bezpieczeństwa "słysząc było pomruk niezadowolenia".¹⁵

Teza o apolityczności ZNP została uznana przez PPR jako przejaw opozycyjności. Tym bardziej, że do ZG ZNP weszło 6 członków PSL, 3 PPS, 1 PPR i 1 bezpartyjny. Kierownictwo ZNP zostało potępione przez Sekcję Oświaty Wydziału Propagandy KC PPR za to, że zjazd był wyrazem opanowania związku przez PSL.

Od początku 1946 r. wyraźnie wzrosło zainteresowanie sekcji Oświatowej KC PPR sprawami oświaty. Przy KW powoływano odpowiednie sekcje, które tworzyły tzw. zespoły nauczycieli demokratów (podobnie przy WK PPS), które zwoływały zjazdy wojewódzkie. Zjazd taki odbył się w Katowicach (12.05.1946), który uchwalił "deklarację ideową nauczycieli - demokratów Województwa Śląsko-Dąbrowskiego".¹⁶ W deklaracji tej żądano szerokich zmian w postępowaniu nauczycieli i ukazywano również drogę, po której powinna iść praca ZNP. Atmosfery ideowo-politycznej wśród nauczycielstwa nie ułatwiały dyskryminacyjne warunki materialne ani działania represyjne władz bezpieczeństwa, które w obawie przed strajkiem aresztowały bardziej agresywnych nauczycieli. Aresztowania te spotykały się z potępieniem ze strony nauczycielstwa. Oceniano je jako niesprawiedliwe i wyrządzające krzywdę moralną.¹⁷

Ważnym problemem stawała się sprawa nauczycieli szkół zawodowych. W Województwie Śląsko-Dąbrowskim przed wybuchem wojny działało Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Zawodowych. Po wyzwoleniu zaczęły się odradzać ogniwa przedwojennego stowarzyszenia, ale o jego dalszych losach zdecydował zjazd warszawski (15-18 października 1945). W czasie tego zjazdu doszło do walnego zebrania Stowarzyszenia, na którym zapadła decyzja o jego rozwiązaniu i przystąpieniu do ZNP.¹⁸ Utworzono wtedy Sekcję Nauczycieli Szkół Zawodowych, do której należeli nauczyciele wszystkich typów szkół zawodowych.

W rok później odbył się w Bytomiu (17-18 października 1946 roku) Walny Zjazd Sekcji Szkolnictwa Zawodowego, który był poświęcony sprawom organizacyjnym sekcji. Omówiono na nim warunki pracy, potrzeby szkół zawodowych i nauczycieli, przedyskutowano postawy ideowe szkolnictwa oraz realizację nowego ustroju na tle przemian społeczno-gospodarczych zachodzących w Polsce. Statut ZNP nie przewi-

¹⁴ AZHP, KC PPR 295/XVII-50, Sprawozdanie ze Zjazdu Delegatów ZNP w Bytomiu.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ "Trybuna Robotnicza" z 14.05.1946 r.

¹⁷ W. Góra, Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944-1974, Warszawa 1976, s.190.

¹⁸ T. Sosnowski, 30-lecie Sekcji Szkolnictwa Zawodowego, (w:) "Przegląd Historyczno-Oświatowy" 1963, nr 4.

dywał jednak istnienia sekcji branżowych, wobec czego Sekcja Nauczycieli Szkół Zawodowych przestała działać.¹⁹ Likwidując Sekcję nie pomyślano o tym, aby wciągnąć w nurt działalności ZNP dawnych aktywnych działaczy-nauczycieli szkół zawodowych. Decyzje te spowodowały bierne członkostwo w szeregach ZNP a aktywizacji nauczycieli szkół zawodowych nie sprzyjała sytuacja, jaka rozwinęła się we władzach Okręgu i Zarządach Powiatowych ZNP.

Na zebraniach Zarządu Okręgu, Zarządów Powiatowych i ogniw związkowych zaczęto nawoływać do upolitycznienia Związku Nauczycielstwa Polskiego. Pierwszym krokiem w tym kierunku było podjęcie uchwały o przystąpieniu związku do wyborów sejmowych. W dniu 12 grudnia 1946 r. powołano do życia Nauczycielski Wojewódzki Komitet Wyborczy Okręgu ZNP w składzie: Józef Syska, Jan Weber, Julian Latoński i Stanisława Brożek. Równocześnie Zarządy Powiatowe ZNP zostały wezwane do tworzenia Powiatowych Komitetów Wyborczych i do głosowania za Blokiem Stronnictw Demokratycznych.²⁰

Dyskusja na zebraniu Zarządu Okręgu w dniu 5.02.1947 roku wykazała, że Zarząd przechodził na stronę nowej rzeczywistości politycznej.²¹ Pomimo takiego zwrotu wojewódzkie władze polityczne nie miały zaufania do ówczesnego składu zarządów powiatowych jak również i Zarządu Okręgowego. W 1947 roku z inicjatywy władz politycznych zostały przeprowadzone znaczne zmiany w szeregach administracji szkolnej w wojewódzkim oraz terenowych wydziałach oświaty. Dokonując tych zmian personalnych nie pytano się o zdanie Zarządu Okręgowego ani zarządów powiatowych ZNP.²² Akcja wyborcza do ogniw związkowych w 1947 r. przeprowadzona została przy ścisłym zaangażowaniu się partii i stronnictw politycznych. Zmobilizowani członkowie PPR spowodowali wybór w ogniskach i zarządach powiatowych i miejskich ZNP wielu delegatów na Walny Zjazd Okręgu.²³

Zjazd taki odbył się 13.12.1948 roku. Delegaci reprezentowali 14 448 członków ZNP skupionych w 181 ogniskach terenowych, 22 zarządach powiatowych i 6 zarządach miejskich. Wybory nowego Zarządu Okręgowego przeprowadzone były w ścisłym porozumieniu z KW PPR w Katowicach. Na szczelbu Okręgu działała trójka zaufania (Jerzy Berek - kurator Okręgu Szkolnego, Stanisław Grodecki - naczelnik Wydziału Osobowego w Kuratorium, płk Bolesław Redlich - reprezentant szkolnictwa zawodowego), która była odpowiedzialna przed PPR za właściwy przebieg wyborów do nowego Zarządu Okręgowego ZNP.

¹⁹ Sekcja ta wznowiła działalność przejściowo w 1956 r. odrywając się od ZNP.

²⁰ Księga, Prot. Zarządu Okręgu ZNP 16.12.1946 r. za 50 lat, op. cit.

²¹ Tamże, (5.02.1947).

²² Dotyczyło to zwolnienia i powoływania na stanowiska. Księga protokołów...(14.05.1947, 4.09.1947, 16.12.1947).

²³ Archiwum KW PZPR w Katowicach I/VII/244.

Przedstawiciele trójki zaufania przeprowadzili szereg spotkań z delegatami - członkami Partii, na których ustalono taktykę działania w czasie wyborów. Pomimo pewnych napięć między partiami, dokonano ostatecznie wyboru Zarządu Głównego w składzie: prezes Czesław Łojko (PPR) - inspektor szkolny w Będzinie; I wiceprezes Feliks Józefowicz (PPS) - kierownik szkoły podstawowej w Katowicach; II wiceprezes Edward Ziółkowski (SL) - kierownik szkoły podstawowej w Siemianowicach; przew. Wydziału Pedagogicznego; Ludwik Wojnar (PPS) naczelnik Wydziału Kształcenia Nauczycieli w KOS; przewodniczący Wydziału Pracy Społecznej: Teofil Łabuś (PPR) - dyr. Szkoły Pracy Społecznej w Katowicach; przew. Wydziału Finansowo-Gospodarczego: Maksymilian Michalski (PPS) - kierownik szkoły podstawowej w Chorzowie; przew. Wydziału Prawno-Ekonomicznego: Franciszek Szmyd (bezpартyjny) - kierownik szkoły podstawowej w Chorzowie; przew. Wydziału Wczasów: Marian Miodyński (PPR) - kierownik szkoły podstawowej w Siemianowicach.²⁴ Podobnie ukonstytuowano Komisję Kontrolującą i Sąd Organizacyjny.²⁵

Nowy Zarząd Okręgu został wybrany według klucza politycznego. Prezesem został członek PPR a wiceprezesami wybrano członków PPS i SL. Poza tym do władz okręgu weszli przedstawiciele administracji szkolnej. Tym samym po raz pierwszy w dziejach ZNP nastąpiło daleko idące powiązanie administracji szkolnej ze związkiem nauczycielskim i przełamana została dotychczasowa tradycja ZNP na Śląsku.

Wybrany w tej sytuacji Zarząd Okręgu gwarantował całkowite przejście ZNP na pozycje zgodne z założeniami nowej rzeczywistości politycznej. Trzeba tu podkreślić, że zmiany w orientacji ideowo-politycznej władz związkowych w Woj. Śląsko-Dąbrowskim były poprzedzone podobnymi zmianami w Zarządzie Głównym, które miały miejsce na II Zjeździe ZNP w Poznaniu (24-26 maja 1948 r.).²⁶

W latach 1948-1950 atmosfera wśród nauczycieli była nie najlepsza. Panowało niezadowolenie wskutek trudnych warunków socjalnych. Szczególnie można to było odczuć na zebraniach ognisk w powiatach zarówno rolniczych jak i przemysłowych. Nie ustawały różnorodne formy nacisku na nauczycieli.²⁷ Wielu nauczycieli przenoszono z urzędu do innych szkół lub też do innych miejscowości. Kierownicy szkół, inspektorzy i wizytatorzy szkolni byli dość często zmieniani z powodu braku odpowiedniej postawy ideologicznej. W wielu oddziałach terenowych zmieniono członków zarządu (np. w Rybniku, Sosnowcu, Niemodlinie, Prudniku czy Strzelcach Opolskich).²⁸ Również w samym Zarządzie Okręgu I wiceprezes Feliks Józefowicz na sku-

²⁴ Tamże.

²⁵ 50 lat. ... (op. cit.) s. 149.

²⁶ M. Walczak, ZNP wczoraj ... (op. cit.) s. 19.

²⁷ Księga Protokołów... (op. cit.) 8.07.9.10.11.11.15.11.1948.

²⁸ Tamże, 2.12.1948.

tek różnych zastrzeżeń pod jego adresem poprosił o urlop organizacyjny i odsunął się od pracy w Zarządzie (15 listopada 1948). Stanowisko to przejął po nim Feliks Łabus (PPR).

Na posiedzeniu Zarządu Okręgu w dniu 2 grudnia 1948 roku prezes wysunął postulat szkoły świeckiej. Kiedy cztery nauczycielki z Chorzowa zgłosiły zastrzeżenia co do formy realizacji świeckości szkoły, na jego wniosek postawiono je przed sądem organizacyjnym związku.²⁹

W II kongresie Związków Zawodowych w Warszawie (1-5 czerwca 1949 roku) wzięło udział 6 członków Zarządu Okręgowego ZNP w Katowicach (Czesław Łojko, Józef Płatek, Jan Walczyk - woźny inspektoratu szkolnego w Chorzowie, Zofia Szpakowa - nauczycielka z Szopienic, Anna Włodarska - kierowniczką szkoły podstawowej w Chorzowie). Przywieźli oni postulat ujednoczenia struktur związkowych. W związku z tym dokonano zmian w strukturze organizacyjnej Związku Nauczycielstwa Polskiego. W miejsce dawnych ogniw powołano zakładowe (ZOZ) i międzyzakładowe (MOZ) organizacje związkowe. Na terenie śląsko-dąbrowskiego Okręgu ZNP utworzono 878 ZOZ-ów i MOZ-ów w ścisłym porozumieniu z czynnikami politycznymi. Odtąd w organizacjach związkowych rozpoczęło się intensywne szkolenie ideologiczne i obowiązkowe kursy zapoznające nauczycieli z pedagogiką radziecką.³⁰

W tym czasie odszedł z Zarządu Okręgowego Czesław Łojko powołany przez ministra oświaty na stanowisko kuratora w Białymstoku. Plenarne posiedzenie Prezydium Zarządu Okręgu 11 października 1949 r. powierzyło funkcję prezesa Teofilowi Łabusowi, który miał je piastować do czasu walnego zjazdu. Dnia 28 września 1950 r. uchwalono ustawę o zmianach w podziale administracyjnym państwa. W wyniku tej ustawy Województwo Śląsko-Dąbrowskie zostało podzielone na województwo katowickie i opolskie,³¹ a we wrześniu tego roku zjazdy ZNP w Katowicach i Opolu dokonały wyboru nowych Zarządów Okręgowych. Urzędujący członkowie nowego Prezydium Zarządu Okręgowego w Katowicach prawie wszyscy byli członkami PZPR.

Związek Nauczycielstwa Polskiego w omawianym okresie wiele uwagi poświęcał działalności kulturalno-oświatowej, sprawom socjalnym nauczycieli również problemom dydaktyczno-wychowawczym, a nawet zaopatrywaniu szkół w sprzęt i pomoce szkolne.

Zgodnie z zaleceniem Biura Prez. KRN z dnia 5 sierpnia 1946 r. w komisjach oświaty i kultury rad narodowych poszczególnych szczebli zasiadali przedstawiciele delegowani przez władze Związku Nauczycielstwa Polskiego.³² Do pierwszej komisji

²⁹ Tamże, 29.12.1948.

³⁰ "Trybuna Robotnicza" 23.01.1949, 25-26.01.1949.

³¹ Dz.U.RP 1950, nr 28, poz. 255.

³² Archiwum Państwowe w Katowicach, mikrofilm 73523, Regulamin powoływania Komisji Oświaty l.dz. 3460/563/Org/46.

WRN Zarząd Okręgu wydelegował czterech przedstawicieli związku Franciszka Ptaśńskiego (dyr. gimnazjum i liceum państwowego w Zabrze), Karola Machalskiego (dyr. Szkoły Medycznej w Bytomiu) Stanisława Kowalika (kierownika szkoły podstawowej w Wyrach) i Izabelę Trembecką wychowawczynią przedszkola w Szopienicach).³³ Przez pewien czas na czele komisji oświatowej przy WRN stał Józef Syska. W razie odejścia z Komisji Oświatowej osoby delegowanej Zarząd Okręgu na polecenie Biura WRN delegował w to miejsce innego przedstawiciela ZNP. Na podobnej zasadzie Zarządy Powiatowe i Miejskie delegowały przedstawicieli związku do komisji oświaty szczebla powiatowego, grodzkiego i gminnego zgodnie z regulaminem KRN. Regulamin bowiem wyraźnie zastrzegł, że bez przedstawicieli delegowanych przez ZNP "nie może zapaść w komisji żadna uchwała" dotycząca szkolnictwa i oświaty. W zasadzie zalecenie to było przestrzegane w radach narodowych wszystkich szczebli.

Sprawami socjalnymi zajmował się Wydział Gospodarczy Zarządu Okręgowego, na czele którego stali: Aleksander Jasiewicz, Stanisław Mieszczak i Jan Tobiczek. Praca Wydziału Gospodarczego mieszczącego się w Katowicach przy ul. 15 grudnia 16, była zorganizowana i prowadzona w następujących działach i referatach.³⁴

Lp.	Dział	Referat lub zagadnienie
1.	Socjalno-bytowy	1. Stołówka 2. Wczasy 3. Wymiana pieniędzy 4. Akcja węglowa 5. Transport
2.	Lokalowy	1. Schronisko-hotel 2. Mieszkaniowy 3. Lokalowy 4. Biura
3.	Przemysłowy	1. Wytwórnia sprzętu szkolnego w Lublińcu 2. Wytwórnia Pomocy Naukowych w Bytomiu
4.	Wydawniczy	1. Czasopisma: "Świat", "Poranek", "Czyn" 2. Podręczniki i lektury szkolne 3. Książki regionalne i popularnonaukowe
5.	Spółdzielczy	1. Spółdzielnie księgarskie 2. Oddziały Samopomocy Nauczycielskiej 3. Spółdzielnie uczniowskie

Dział socjalno-bytowy przejął i uruchomił od połowy lutego 1945 stołówkę ZNP w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych przeznaczoną dla nauczycieli i ich rodzin. W maju tego roku stołówka została przeniesiona do baraku przy ul. Szafranka 2. Pierwszą kierowniczką stołówki była Maria Hremanowa. Od września 1945 roku

³³ Archiwum Państwowe w Katowicach mikrofilm 73525, Okręg Śląski ZNP 712/46.

³⁴ Protokół Zarządu Okr. Organizacja Wydz. Gospodarczego 1945.

do końca 1949 roku stołówkę prowadził Oddział Miejski ZNP w Katowicach, którego prezesem był Antoni Schmidt a jego następcą Marian Ludera.³⁵

Na początku lutego 1945 roku Zarząd Okręgowy ZNP otrzymał lokal w Katowicach przy ul. Mariackiej 37 o powierzchni 280 m², w którym zorganizowano Schronisko ZNP. Schronisko to dysponowało 50 miejscami noclegowymi i traktowane było jako punkt etapowy dla nauczycieli, którzy z różnych względów musieli zatrzymać się w Katowicach. Opłata za nocleg wynosiła symboliczną złotówkę a nauczyciele wracający z obozów, robót przymusowych czy partyzantki, korzystali z jego usług bezpłatnie. Utrzymanie schroniska pokrywał w pełni Wydział Gospodarczy ZNP. Schronisko to było czynne do 6 lipca 1946 roku po czym zostało zmienione na cztery mieszkania dla nauczycieli.³⁶

W pierwszych dniach lutego 1945 Zarząd Okręgowy ZNP powołał przy Wydziale Gospodarczym komisję mieszkaniową w składzie: Stanisław Mieszczak, Stefan Depowski, Jan Babel, Bolesław Tyc, Stefan Piątkowski. Komisja ta z Urzędu Kwaterunkowego i MRN w Katowicach otrzymała pełnomocnictwo i upoważnienie do wyszukiwania i zabezpieczania opuszczonych mieszkań po nauczycielach i urzędnikach niemieckich a następnie przydzielania ich potrzebującym nauczycielom polskim.³⁷ W analogiczny sposób i na tych samych zasadach przydzielano nauczycielom umeblowane mieszkania we wszystkich miastach i osiedlach Woj. Śląsko-Dąbrowskiego. Wiele zachodu kosztowało organizację nauczycielską uzyskanie nieruchomości przy ul. Starowiejskiej 11 w Katowicach, gdzie w okresie międzywojennym mieściła się restauracja i hotel o nie najlepszej reputacji. Dzięki poparciu ze strony czynników politycznych i związków zawodowych wicewojewoda płk Jerzy Ziętek przekazał ten obiekt Zarządowi Okręgowemu ZNP (20 kwietnia 1945).³⁸

W uzyskanym lokalu poza biurami urządzono stołówkę i hotel - schronisko dla nauczycieli i gości przybywających służbowo do Katowic.

ZNP załatwiał również dodatkową wymianę pieniędzy dla nauczycieli uzyskując na ten cel od min. skarbu Daniela Kuczewskiego 3 mln. zł. Każdy nauczyciel korzystający z tej wymiany, w zamian za to dobrowolnie składał 10 procentowy datek na pomoc doraźną dla najbardziej potrzebujących pedagogów i ich rodzin.³⁹ Zarząd Okręgowy interweniował też w różnych sprawach socjalnych nauczycieli. Np. sekcja nauczycieli z Zakładu dla Głuchoniemych w Lublińcu starała się o uzyskanie takich samych poborów, jakie mieli nauczyciele szkół podstawowych. Zarząd w tej sprawie

³⁵ 50 lat... (op. cit.) s. 271–272.

³⁶ Tamże s. 274.

³⁷ Zarządzenie woj. śląskiego w sprawie mieszkań po nauczycielach z dnia 15.02.1945 r.

³⁸ 50 lat... (op. cit.) s. 273.

³⁹ Tamże, s. 274.

interweniował w WRN.⁴⁰ Władze związkowe starały się wpłynąć na Urząd Wojewódzki, aby zaliczyć nauczycieli do I kategorii pracowników państwowych i przyznać im odpowiednie przydziały zaopatrzenia kartkowego. Postulaty ZNP zrealizował Wydział Samorządowy polecając starostom i wójtom, aby zajęli się zaopatrzeniem nauczycieli w niezbędne artykuły żywnościowe i materiał opałowy.⁴¹

Dział spółdzielni prowadził Spółdzielnię Księgarską, spółdzielnie uczniowskie oraz oddziały "Samopomocy Nauczycielskiej". Spółdzielnia Księgarska "Ognisko" powstała w Katowicach 8 kwietnia 1945 r. Na czele Rady Nadzorczej stanęli: Józef Syska (przewodniczący), Bronisław Tołpa (wiceprzewodniczący) i Zygmunt Szyndler (sekretarz). Spółdzielnia przybrała charakter powszechny i po rejestracji przez Sąd Okręgowy w Katowicach uzyskała osobowość prawną. Przejęła ona hurtową i detaliczną sprzedaż książek, podręczników, czasopism, pomocy naukowych oraz wydawanie lektur, czasopism i podręczników. Poza tym spółdzielnia ta związała swą działalność z Wytwornią Pomocy Naukowych, Wytwornią Sprzętu Laboratoryjnego i introligatornią. Sieć organizacyjna Spółdzielni "Ognisko" obejmowała 7 sklepów detalicznych, 2 hurtownie (księgarską i papierniczą) 3 magazyny i 3 zakłady wytwórcze.⁴²

Drugą instytucją spółdzielczą była Spółdzielnia "Samopomoc Nauczycielska" powołana w Warszawie z prawem organizowania oddziałów okręgowych i powiatowych. Bezpośrednio po jej powstaniu powołano do życia Oddział Wojewódzki w Katowicach. Poprzez ogniwa Związku Nauczycielstwa Polskiego przy każdym inspektoracie szkolnym powstał oddział "Samopomocy Nauczycielskiej". Spółdzielnia ta przejęła ze "Spółdzielni Księgarskiej" ZNP magazyny, artykuły pochodzące z UNNR-y oraz cały transport. Pracą spółdzielni na szczeblu wojewódzkim kierował zarząd w składzie: Stanisław Mieszczak, Aleksander Jasiewicz i Jan Tobiczek. W okresie działalności spółdzielni zdołano zorganizować odpowiednią sieć handlową, rozwiązano sprawę transportu i dostaw towaru do punktów rozliczeniowych.⁴³

Na podstawie uchwały o unifikacji spółdzielni, "Spółdzielnia Nauczycielska" w Katowicach została rozwiązana i zlikwidowana w trybie normalnym. Rozliczenia oddziału z zarządami terenowymi (powiatowymi i miejskimi) oraz Centralą w Warszawie trwały do końca 1949 roku. Podobny los spotkał również Spółdzielnię "Ognisko". Spółdzielnia ta zgodnie z uchwałą Centralnego Związku Spółdzielni w Warszawie przejęła pod koniec 1949 roku w ramach unifikacji 30 spółdzielni, w tym 28 spółdzielni księgarskich i 2 wydawnicze. Po unifikacji decyzją władz centralnych dniem 31

⁴⁰ Archiwum Państwowe w Katowicach, mikrofilm 73380.

⁴¹ Archiwum Państwowe w Katowicach, Urząd Woj., Wydział Ogólny 41, 100, 23; Oddział Archiwum Państwowego (dawne PAP) w Tamowskich Górach 43, 81.

⁴² "Ognisko". Spółdzielnia Księgarska w Katowicach. Sprawozdanie z działalności za lata 1945-1946.

⁴³ C. Zygadlewicz, Sprawozdanie z działalności Spółdzielni Nauczycielskiej (1967).

grudnia 1949 r. została rozwiązana. Majątek spółdzielni przejęło Przedsiębiorstwo Centrali Obrotu Książką "Dom Książki", Ekspozytura w Katowicach oraz nowo utworzone spółdzielnie pracy. Ostatecznie rozwiązano ją w połączeniu z pełną likwidacją z dniem 1 sierpnia 1950 r., a likwidatorem został wyznaczony Stanisław Mieszczak.

Władze regionalne związku przychodziły szkołom z różnoraką pomocą w tych pierwszych powojennych latach odbudowy gospodarczej kraju. Wychodząc naprzeciw potrzebom szkół powszechnych i średnich regionalne władze związkowe podjęły myśl zorganizowania wytwórni sprzętu szkolnego. Zgłoszenia o opuszczonych warsztatach napływały z lokalnych zarządów związkowych z Zabrze, Chorzowa, Lublińca i Gliwic. Najkorzystniejsza oferta nadeszła z Lublińca, gdzie członek Zarządu Powiatowego ZNP Jan Pałasz uzyskał od Okręgowego Zarządu Likwidacyjnego przydział na opuszczony warsztat stolarski. W styczniu 1946 roku Wydział Gospodarczy Zarządu Okręgowego uruchomił w nim wytwórnię sprzętu szkolnego. Kierownik wytwórni Stanisław Chrzanowski, w krótkim czasie doprowadził zakład do pełnego rozruchu. Produkowano na potrzeby szkół: ławki, stoliki, taborety szkolne, katedry nauczycielskie i biurka, szafy drzwiowe i żaluzyjne oraz kompletne urządzenia pracowni szkolnych do nauki fizyki, chemii i zajęć praktycznych. Wytwórnia lubliniecka zaopatrywała zwłaszcza szkoły powszechne i średnie w niezbędny sprzęt szkolny.

Wytwórnia ta działała tylko do 1948 roku, ponieważ właściciel w przewodzie rehabilitacyjnym w sądzie uzyskał przywrócenie praw obywatelskich a wraz z nimi również prawa własności.⁴⁴ Wobec czego władze związkowe musiały zwrócić mu użytkowany warsztat stolarski.

Obok sprzętu szkolnego śląski oddział ZNP zajmował się także produkcją pomocy naukowych i przyrządów laboratoryjnych. We wrześniu 1945 roku Wydział Gospodarczy przy pomocy Józefa Sałabuna, Mariana Będzińskiego i Waleriana Będkowskiego zorganizował i uruchomił Wytwórnię Pomocy Naukowych w Bytomiu, która pozyskała dobrych doradców w pracownikach naukowych (Halabrunner, Glucksman, Romer, Plaskura). Wytwórnia uzyskała atest Ministerstwa Oświaty na produkcję przeszło 170 modeli i przyrządów. Po 1950 roku wytwórnia ta usamodzielniała się jako spółdzielnia pracy wytwarzająca drobiazgi domowego użytku.

Pod koniec 1946 roku śląsko-dąbrowski oddział ZNP odkupił od "Chemikaliów" w Katowicach-Wielowcu zakład szklarski w Gliwicach. Zakład ten na polecenie władz związkowych bracia Bolesław i Kazimierz Phutznerowie przekształcili w Wytwórnię Przyrządów w Gliwicach. Wytwórnia produkowała aparaturę szkolną na potrzeby laboratoriów naukowych, lekarskich, przemysłowych a przede wszystkim przybory dla szkolnych pracowni chemiczno-fizycznych i biologicznych.

⁴⁴ Relacja J. Pałasa, działacza ZNP w Lublińcu.

Oddział śląski ZNP w tym okresie zajmował się również transportem. Spółdzielnia "Ognisko" z konieczności podjęła się rozprowadzania przydziałowych artykułów żywnościowych. Aby rozprowadzanie to przebiegało sprawnie, na wniosek KW PPR, kuratorium Okręgu Szkolnego i wojewody śląskiego, gen. Stanisław Popławski przydzielił Zarządowi Okręgowemu z demobilu wojskowego 10 samochodów ciężarowych. Środki transportu przejął we wrześniu 1946 roku oddział Samopomocy Nauczycielskiej. Posiadanie własnego transportu w tym okresie miało poważne znaczenie dla całokształtu działalności władz związkowych w obrębie obszernego województwa.

Niezależnie od terenowych instytucji władze okręgowe ZNP przyczyniły się w znacznej mierze do organizowania introligatori w Bytomiu. Zakład ten nastawiony był na masową produkcję zeszytów, protokolarzy, notatników i teczek papierowych także na broszurową oprawę książek wydawanych przez ZNP i spółdzielnię "Ognisko".⁴⁵

Ważną rolę w działalności śląskiego okręgu ZNP odegrał dział produkcyjny, którego podstawowym celem było wydawnictwo książek. Plan wydawniczy uwzględniał potrzeby szkół powszechnych, zawodowych, i średnich. W związku z tym wydawano podręczniki szkolne, książki zawodowe, lektury szkolne i książki o tematyce regionalnej.⁴⁶ Wydano kilka pozycji książkowych i lektur szkolnych o łącznym nakładzie 1 miliona egzemplarzy. Ale obok książek wydawano czasopisma młodzieżowe: "Poranek", "Świt", "Nauka i Czyn". Redaktorem naczelnym był Jerzy Sikora a poszczególne pisma redagowali: Bolesław Seweryński, Józef Rohloff i Stanisław Kasztelanowicz. Czasopisma te o nakładzie 100 tysięcy egzemplarzy wydawano od września 1945 r. Odbiorcami ich były: kuratorium, inspektoraty szkolne a także ogniska Związku Nauczycielstwa Polskiego w województwach zachodnich. Po wznowieniu czasopism centralnych ("Płomyk", "Płomyczek") czasopisma katowickie uległy likwidacji.

Z perspektywy lat inicjatywy śląskiego Okręgu ZNP należy ocenić pozytywnie. Okręg ten był pierwszym wydawcą polskich czasopism młodzieżowych i podręczników szkolnych dla szkół na terenach odzyskanych. Wobec braku książki polskiej na tych terenach wydawnictwa te odegrały poważną rolę w repolonizacji i stabilizacji polskiego życia społeczno-oświatowego.

W omawianym okresie władze śląsko-dąbrowskie Związku Nauczycielstwa Polskiego wiele uwagi poświęcały problematyce dydaktyczo-wychowawczej współpracując blisko z Kuratorium Okręgu Szkolnego. Zarządy oddziałów powiatowych i grodzkich ZNP wspólnie z inspektorami szkolnymi dawnego województwa śląskiego delegowały nauczycieli na teren Śląska Opolskiego. Przy oddziale okręgowym ZNP

⁴⁵ Po likwidacji Spółdzielni "Ognisko" introligatoria przekształciła się w Spółdzielnię Pracy.

⁴⁶ Wydawnictwa Zarządu Okręgowego ZNP w Katowicach. Biuletyn.

w Katowicach powstała nawet specjalna komórka rejestrująca nauczycieli przybywających do pracy na tereny śląskie.

Związek Nauczycielstwa Polskiego służył radą i pomocą nauczycielom pracującym w szkolnictwie powszechnym i średnim. Zarządy powiatowe sporo uwagi poświęcały sprawie kształcenia, dokształcania i doskonalenia ideowego nauczycieli. Ważną rolę w tej dziedzinie spełniały konferencje rejonowe, którym związek poświęcał wiele uwagi.

Członkowie związku włożyli wiele trudu w pracę oświatowo-kulturalną i gospodarczą na Śląsku Opolskim. Praca nauczycieli zrzeszonych w terenowych ogniwach związkowych w dużym stopniu przyczyniła się do usunięcia zniszczeń wojennych, odbudowy szkolnictwa i przezwyciężenia analfabetyzmu. Toteż Związek Nauczycielstwa Polskiego w działalności pedagogicznej koncentrował się na następujących problemach:

a) ułatwienie członkom ZNP zdobywania możliwie najwyższych kwalifikacji zawodowych i wykształcenia ogólnego.

b) opieka nad pracą samokształceniową nauczycieli i poszukiwanie dróg wiodących do mobilizowania nauczycieli w tym kierunku.

c) stwarzanie jak najlepszych warunków pracy dydaktyczno-wychowawczej przez udział ZNP w pracach organów szkoły,

d) naukowe opracowywanie, teoretyczne naświetlanie i praktyczne upowszechnianie problemów nauczania i wychowania przez aktyw skupiony w komisjach, sekcjach i radach.

Dla nauczycieli wyższych klas szkół powszechnych Związek Nauczycielstwa Polskiego organizował Wyższe Kursy Nauczycielskie (WKN) stacjonarne, południowe i korespondencyjne. Otworzył też 13 ośrodków doskonalenia nauczycieli, w których doskonalono się 546 słuchaczy pomimo trudności z nabywaniem pracowniczych biletów kolejowych.⁴⁷ Poza tym organizował również szkolnictwo średnie dla pracujących. Przykładem, może być Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych ZNP w Będzinie (ul. Kopernika 2). Szkoła rozpoczęła pracę z dniem 1.09.1946 r. w gmachu Państwowego Gimnazjum i Liceum Męskiego. Za wykorzystanie gmachu ZNP opłacał czynsz dzierżawny na rzecz KOS.⁴⁸ Liczne WKN prowadzone na terenach przemysłowych (Katowice, Chorzów, Gliwice) jak i na terenach rolniczych Śląska (Cieszyn, Racibórz) umożliwiały nauczycielom podnoszenie swych kwalifikacji. Z czasem czynniki postawiły warunek, że działalność kursów może owocować dalej jeżeli dokona się zmiany grona wykładowców w porozumieniu z Partią i Zarządem

⁴⁷ Archiwum Państwowe w Katowicach, KOS w Katowicach, 277.

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Katowicach, KOS w Katowicach, Sprawozdanie z wizytacji 16-18.02. 1948 r. Zarządzenie Org. nr V 58435 z dnia 14.11.1946 r. o otwarciu szkoły.

Okręgowym Związku Nauczycielstwa Polskiego.⁴⁹ Co byśmy nie powiedzieli dziś, to trzeba przyznać, że w latach 1945/1950 związek spełnił rolę dodatnią w integracji środowiska nauczycielskiego. Wiele inicjatyw podejmowanych samorzutnie przez ZNP na terenie śląskim zostało zaprzepaszczone przez eliminowanie sprawdzonych form działania w tym regionie. W wielu przypadkach roztrwoniony został kapitał ludzkiego zapału i poświęcenia. Wynikało to z krótkowzroczności ówczesnych posunięć podejmowanych w interesie doraźnych korzyści oraz tendencji do ujednoczenia działalności organizacyjnej, jak też przyspieszania niwelacji specyficznych form działania w danym regionie.

Bogdan Snoch

Beginning of Activities of Polish Teachers Association (ZNP) is Silesia-Dąbrowa Region (1945-1948)

Summary

Silesia-Dąbrowa Region, created in 1945, included the former Silesian province, Opole Regency and the districts of the, so called, Dąbrowa Basin. In 1945, Polish Teachers' Association was revived. Regional headquarters of PTA was established in Katowice and District Headquarters were established within district administrative units. Restoration of the Association was quick and efficient because it was done by former activists and members of the organization. PTA started fighting for better living and working conditions of teachers from the moment it was revived. During the Congress of PTA in Bytom (Nov. 24-28, 1945), in presence of the President of the Republic of Poland, Bolesław Bierut, the delegates raised their welfare and living problems which was then treated as proof of being in opposition to the regime. Polish Workers Party forced personal purges within regional leadership of the Association. Consequently, the Association was subordinated to the ruling party. In the years 1945-1948 Polish Teachers' Association dealt mainly with working and living conditions of teachers. The Association ran the Booksellers' Cooperative "Ognisko", "Teachers Mutual Aid" Cooperative (closed down in 1949), School Equipment Factory (until 1948), Laboratory Equipment Factory (until 1948), a bookbinding workshop and a publishing house for school of the region. PTA played a significant role in the process of restoring school system and stabilization of teaching staff.

⁴⁹ Archiwum Państwowe w Katowicach, Kuratorium w Katowicach, 322. Problem ten wykracza jednak poza ramy niniejszego artykułu.